

ІЗАРОВА І. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ВІДПОВІДАЧА НА ОРГАНІЗАЦІЮ ЗАХИСТУ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджуються принцип забезпечення відповідача правом на організацію свого захисту, за допомогою якого гарантується право на справедливий судовий захист у змагальному процесі. Цей принцип закріплений на рівні загальноєвропейського законодавства про вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру, застосовується при розгляді справ про видачу Європейського судового наказу та вирішення дрібних спорів, учасниками яких можуть бути громадяни України. Під час реформування вітчизняного цивільно-процесуального законодавства питання вдосконалення положень про захист прав відповідача в цивільному процесі набувають надзвичайної актуальності.

***Ключові слова:** цивільний процес, європейський цивільний процес, загальноєвропейські процедури розгляду транскордонних справ, права відповідача на організацію свого захисту.*

В статье исследуется принцип обеспечения ответчика правом на организацию своей защиты, с помощью которого гарантируется право на справедливую судебную защиту в состязательном процессе. Этот принцип закреплён на уровне общеевропейского законодательства о разрешении гражданских и коммерческих дел трансграничного характера, применяется при рассмотрении дел о выдаче Европейского судебного приказа и разрешения мелких споров, участниками которых могут быть граждане Украины. При реформировании отечественного гражданского процессуального законодательства вопросы совершенствования положений о защите прав ответчика в гражданском процессе приобретают особую актуальность.

***Ключевые слова:** гражданский процесс, европейский гражданский процесс, общеевропейские процедуры рассмотрения трансграничных дел, права ответчика на организацию своей защиты.*

The article deals with the right of the defendant to a sufficient time to enable him to arrange for his defense, with which guarantees the right to a fair judicial protection in adversarial proceedings. This principle is enshrined at European legislation and using in cross border civil and commercial matters (European Order for Payment Procedure and European Small Claims Procedure), in which citizens of Ukraine may be a parties. It is current time to use it during the reform of the national civil procedural law on improving the provisions on the protection of the defendant in a civil procedure.

***Key words:** civil procedure, European civil procedure, EU-wide procedures, European Order for Payment Procedure, European Small Claims Procedure, arrangement the defense.*

Вступ. Здійснення правосуддя і вирішення спору можливе тільки в умовах змагального процесу, за допомогою якого забезпечується можливість кожної зі сторін довести перед судом свою правоту. Наділення їх рівними, але не однаковими, правами покликано сприяти дотриманню балансу, оскільки позивач і відповідач перебувають в різному становищі. Якщо позивач, який звертається через суд до відповідача, підготовлений до процесу, то відповідач ймовірно дізнається про заявлені до нього вимоги вже після відкриття провадження у справі. З цього моменту одним з його основних завдань є організація свого захисту, для чого він повинен бути забезпеченим відповідними можливостями.

Реалізація принципу належного повідомлення відповідача та інших учасників процесу про справу, що розглядається, здійснюється за допомогою одного з найважливіших інститутів цивільного процесуального права – вручення судових документів. Відповідно до гарантованого Європейською конвенцією права на судовий розгляд своєї справи учасники процесу повинні бути проінформовані про дату, час і місце судового розгляду справи з метою забезпечення можливості реалізації їх процесуальних прав та обов'язків, зокрема права відповідача організувати свій захист.

Євроінтеграційні перспективи України, а також можливість участі громадян України в загальноєвропейських процедурах з видачі Європейського судового наказу та вирішення дрібних спорів зумовлюють інтерес до досвіду ЄС із забезпечення прав відповідача на організацію свого захисту, який може бути використаний при реформуванні вітчизняного законодавства.

Постановка завдання. Право на організацію захисту відповідача в цивільному судочинстві є актуальним та досліджується в багатьох роботах науковців (Дж. Хіл (J. Hill), А. Чонг (A. Chong) [1, с. 461–467], П. Стоун (P. Stone) [2, с. 239–242], Ф. Покар (F. Poscar) [3, с. 13–14], Дж.-Дж. Куіперс (J.-J. Kuipers) [4, с. 23–51]). У вітчизняній науковій літературі відповідної уваги це питання не отримало. З огляду на це доцільним, на наш погляд, є формулювання поняття права відповідача на організацію свого захисту та визначення змісту цього права, а також з'ясування перспектив удосконалення вітчизняного механізму захисту прав відповідача в цивільному судочинстві.

Результати дослідження. Належне повідомлення відповідача має важливе значення для забезпечення справедливого змагального судочинства. Так, при підготовці Принципів ALI-UNIDROIT серед правил, що віддзеркалюють фундаментальні схожості між процесуальними системами різних країн, було визначено порядок повідомлення відповідача (*procedure for notice to defendant*) [5, с. 575–582]. У результаті було закріплено принцип належного повідомлення відповідача і права надання ним своїх пояснень [6].

У європейській науці традиційно надзвичайно уважно ставляться до забезпечення прав відповідача в цивільному процесі, що знаходить відповідне відображення в законодавстві. Так, у Брюссельській конвенції з питань юрисдикції та виконання судових рішень в цивільних і комерційних справах 1968 р. [7] було зазначено, що *суд повинен зупинити провадження у справі до тих пір, поки не буде встановлено, що відповідач мав можливість отримати документ, за яким було відкрито провадження у справі, або еквівалентний йому документ, і поки не минув достатній час для того, щоб дати йому можливість організувати захист, і поки всі необхідні заходи для цього не будуть зроблені* (ст. 20). Це означає, що суд не має права розглядати справу, поки не буде встановлено, що відповідач повідомлений про початок провадження і впродовж достатнього строку мав змогу підготуватися до свого захисту.

Це положення має важливе значення і його недотримання може призвести до відмови у визнанні ухваленого в результаті судового розгляду рішення. Так, в положеннях Регламенту про юрисдикцію, визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах (recast) від 12 грудня 2012 р. № 1215/2012 [8] зазначено, що *у заяві щодо визнання судового рішення будь-якої зацікавленої особи може бути відмовлено у таких випадках: <...> б) коли рішення було ухвалено за відсутності відповідача, якщо відповідачу не було надано документів, що ініціюють відкриття провадження, або еквівалентних документів*

завчасно, достатньо для ознайомлення з ними і організації захисту, за виключенням випадків, коли відповідачу не вдалося оскаржити рішення у необхідний термін (ст. 45 (1b)).

Особливості процедури належного повідомлення відповідача та наслідки її недотримання передбачено у Регламенті (ЄС) про Європейський виконавчий лист щодо незаперечних вимог від 21 квітня 2004 р. № 805/2004 (далі – ЕЕО або Регламент № 805/2004) [9]. Так, відповідно до Регламенту № 805/2004 мінімальні стандарти для перегляду у виняткових випадках означають, щоб документ про порушення провадження справи або еквівалентний документ, або, де це необхідно, повістка до судового засідання, було вручено одним зі способів, передбачених у ст. 14; якщо це не було здійснено в строк, достатній для організації захисту відповідача без вини з його боку, це є підставою для перегляду ухваленого рішення (ст. 19). Отже, для рішень, ухвалених у порядку, передбаченому Регламентом № 805/2004, встановлено мінімальні стандарти оскарження; водночас невчасне або неналежне повідомлення боржника є підставою для їх перегляду.

Подібний порядок визначений і в Регламенті (ЄС) від 21 грудня 2006 р. № 1896/2006 [10] (далі — Регламент № 1896/2006), що регулює порядок видачі Європейського судового наказу. Обидва регламенти передбачають два способи належного повідомлення відповідача: залежно від підтвердження боржником отримання такого повідомлення. Відповідно до ст. 13 Регламенту № 1896/2006 повідомлення про вручення боржнику документів з підтвердженням здійснюються: 1) документом, особисто підписаним боржником, із зазначенням дати ознайомлення; 2) врученням документу уповноваженим представником, що засвідчив отримання повідомлення боржником або його відмову отримати без достатніх підстав; 3) поштовим повідомленням, підписаним та повернутим боржником, із зазначенням дати отримання; 4) електронним повідомленням (факс або e-mail), підписаним і повернутим боржником із зазначенням дати отримання.

Відповідно до ст. 14 Регламенту № 1896/2006 без підтвердження повідомлення боржника може бути здійснене: 1) особистим повідомленням на адресу боржника або когось з осіб, які проживають або працюють разом з ним; 2) якщо боржник – самозайнята особа або юридична особа, повідомлення може бути надіслано на його юридичну адресу і прийнято особами, які ним найняті; 3) повідомленням на поштову скриньку; 4) на пошту до запитання з обов'язковим зазначенням характеру повідомлення (судового) за умови, що таке повідомлення чітко дає зрозуміти характер судового виклику як судового документу та його силу, а також встановлює певні часові межі; 5) поштовим врученням без підтвердження, надісланим на адресу місця проживання боржника до держави – члена суду; 6) за допомогою будь-яких засобів електронного зв'язку, якщо боржник послуговується такими.

Так забезпечуються всі можливості повідомлення боржника про видачу Європейського судового наказу: загальний, коли боржник є повідомленим про розпочату процедуру та забезпечений можливістю заперечувати проти неї, та заочний, в якому вимоги розглядаються, презюмуючи відсутність заперечень боржника, забезпечуючи право заявника на своєчасний судовий захист. Є. Сторскрабб слушно зауважує, що в регулюванні правил належного повідомлення учасників процесу потрібно збалансувати різні механізми держав – членів ЄС, оскільки в ідеалі система повинна не тільки бути надійною та швидкою, а й дійсно захищати інтереси і права відповідача [11, с. 351–364]. Але водночас слід відзначити і важливість дотримання прав заявника в процесі на справедливий своєчасний судовий розгляд своїх вимог.

В Україні порядок вручення документів визначений у вимогах до судових викликів і повідомлень учасників процесу, а також в особливому порядку вручення судових рішень. Так, судові виклики здійснюються судовими повістками про виклик, судові повідомлення – судовими повістками-повідомленнями. Відповідно до ч. ч. 5–9 ст. 74 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [12] судова повістка разом із розпискою, а у визначених випадках – разом з копіями відповідних документів може: 1) надсилатися поштою рекомендованим листом із повідомленням або через кур'єрів за адресою, зазначеною стороною чи іншою особою, яка бере участь у справі; 2) вручатися відповідним учасникам цивільного процесу сторонами чи її представником; 3) вручатися безпосередньо в суді, а в

разі відкладення розгляду справи про час і місце наступного засідання може бути повідомлено під розписку; 4) надсилатися юридичним особам та фізичним особам – підприємцям за адресою місцезнаходження (місця проживання), що зазначена в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців; фізичним особам, які не мають статусу підприємців, – за адресою їх місця проживання чи місця перебування, зареєстрованою у встановленому законом порядку (в разі ненадання особами, які беруть участь у справі, інформації щодо їх адреси; 5) надсилатися за місцем роботи, якщо насправді особа не проживає за адресою, повідомленою суду; 6) повідомлятися або викликатися в суд телеграмою, факсом чи за допомогою інших засобів зв'язку, які забезпечують фіксацію повідомлення або виклику; 7) викликатися в суд через оголошення у пресі, якщо місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи відповідача невідоме. При цьому відповідно до ч. 5 ст. 74 ЦПК України в разі відсутності осіб, які беруть участь у справі, за адресою вважається, що судовий виклик або судове повідомлення вручене їм належним чином.

Таким чином, у вітчизняному законодавстві не визначено порядку, в якому підтвердження належного повідомлення здійснюється особисто особою, якій воно було адресоване, а тільки презюмується той факт, що вона є належно повідомленою.

Водночас вітчизняним законодавством передбачено особливий порядок вручення судових рішень особам, які беруть участь у справі, що здійснюється рекомендованим листом із повідомленням: 1) відповідно до ч. 1 ст. 104 ЦПК України після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію боржникові рекомендованим листом із повідомленням; 2) відповідно до ч. 3 ст. 222 ЦПК України особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, копії повного судового рішення надсилаються рекомендованим листом з повідомленням про вручення протягом двох днів з дня його складання; 3) відповідно до ч. 1 ст. 227 ЦПК України відповідачам, які не з'явилися в судове засідання, копія заочного рішення направляється рекомендованим листом із повідомленням тощо.

Істотною вадою вітчизняного законодавства є відсутність нормативно закріпленого принципу належного повідомлення відповідача про розпочату судову процедуру для організації свого захисту. Це має надзвичайно важливе значення і дозволяє визначити правильну мету належного повідомлення відповідача про розпочатий судовий процес – організація його захисту. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 74 ЦПК України судова повістка про виклик повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за три дні до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – завчасно. Таким чином, вітчизняним законом не встановлено основної мети завчасного повідомлення відповідача. Незважаючи на те, що в ухвалі про відкриття провадження, яка направляється відповідачу разом з судовою повісткою та позовною заявою з додатками, зазначається, що відповідач має право подати свої заперечення, а також інші його права, передбачені ст. 27, 31 ЦПК України, організація свого захисту є більш широким поняттям, що включає не тільки подання заперечень, але й підготовку до участі в судовому засіданні, дослідження доказів тощо.

Відповідач повинен отримати можливість використовувати весь спектр процесуальних засобів захисту для організації свого захисту. Так, у своєму рішенні у справі АСМЛ проти Семікондактор Індастрі Сервіс Суд ЄС ухвалив, що ст. 34 (2) Регламенту № 44/2001 має тлумачитися як «можливість» для відповідача порушувати справи, щоб апелювати щодо заочного рішення проти нього, тільки якщо він був насправді знайомий з його змістом, тому що воно було надано йому в строк, достатній для того, щоб дозволити йому організувати свій захист в судах тієї держави, в якій було подано позов. Для того щоб відповідач мав можливість захищати себе, він повинен бути в змозі ознайомитися з предметом і підставою позову. Просто той факт, що зацікавлена особа усвідомлює існування цього позову, є недостатнім в цьому відношенні. Належне повідомлення про заочний розгляд, тобто дотримання всіх правил, що застосовуються до цих формальностей, не є необхідною умовою для того, щоб стверджувати, що відповідач мав змогу брати участь у розгляді справи. Це є врученням

документа про розгляд справи завчасно для забезпечення достатньо часу для організації захисту [13].

Такі самі правила діють не тільки для повідомлення відповідача про відкриття провадження у справі, але й для повідомлення про ухвалене рішення суду для забезпечення можливості його оскарження. Так, у своєму рішенні Суд ЄС постановив, що логіка Регламенту № 44/2001 не вимагає, щоб вручення судового виклику про ухвалене заочне рішення суду було здійснено в особливих умовах, ніж ті, що передбачені для вручення судового виклику про відкриття провадження у справі. Обов'язковим є вручення документів про відкриття провадження і ухвалення рішення суду таким чином, щоб дати можливість відповідачу організувати свій захист [13].

Що стосується строку для організації захисту відповідача, то при його визначенні до уваги потрібно взяти тільки той час, що є доступним для вжиття всіх заходів, щоб запобігти ухваленню рішення суду, але не інший додатковий строк після ухвалення рішення суду, в якому може бути подана заява про повторне відкриття справи (Дебакер проти Боумана) [2, с. 241]. У своєму рішенні Суд ЄС у справі Ізабель Ланкре проти Пітерс і Стікерт зазначив, що належне повідомлення в установленій для цього строк не має важливого значення, якщо відповідач не мав достатнього часу, щоб організувати свій захист [2, с. 120].

Виходячи з принципу рівноправності сторін та необхідності забезпечення змагально-го процесу під час визначення строку, необхідного для організації захисту відповідача, потрібно враховувати правову та фактичну складність справи, її значення для сторін процесу, а також передбачені законом процесуальні засоби його захисту.

Зміст цього принципу полягає в тому, що повідомлення відповідача про розгляд справи судом має на меті не просте інформування про судову діяльність і його участь у справі, а створення належних умов для того, щоб він, якщо з'явиться така необхідність, мав змогу належно і ефективно захищатися проти висунутих проти нього вимог, скористатися всіма встановленими в законі процесуальними засобами свого захисту.

Водночас реалізація права відповідача на організацію свого захисту не може приводити до порушення прав позивача та інших учасників процесу на розгляд справи у розумний строк. Для цього потрібно закріпити обов'язок відповідача діяти з метою організації свого захисту добросовісно, якнайшвидше і без зволікань. У разі оскарження ухваленого рішення суди вищої інстанції повинні перевіряти, чи дійсно відповідач був позбавлений такої можливості, хоча доклав всіх зусиль до організації свого захисту і не припустився зайвого зволікання і витрачання часу.

Висновки. Отже, формулюючи поняття права відповідача на організацію свого захисту в цивільному процесі, варто виходити з того, що цей принцип має надзвичайно важливе значення для ефективного здійснення правосуддя по справі. Належне повідомлення та забезпечення часу, необхідного для організації захисту, є істотними гарантіями захисту прав відповідача, який не з'явився до суду, а відсутність однієї з них є достатньою підставою для невизнання рішення іноземного суду або оскарження ухваленого рішення. Отже, *право на організацію захисту відповідача є невід'ємним елементом права на судовий захист, що полягає у забезпеченні відповідача повідомленням про розпочате провадження у справі або виданий судовий наказ достатнім часом для організації свого захисту за умови, якщо він діє добросовісно та без зволікань.*

В умовах необхідності гармонізувати цивільне процесуальне законодавство України та законодавство ЄС у вітчизняному ЦПК України варто удосконалити процедуру повідомлення відповідача про розпочате провадження у справі і забезпечити його достатнім часом для явки в суд і підготовки до участі в судовому розгляді справи, а також для організації свого захисту.

Запропоновані у проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)» зміни до ч. 4 ст. 74, які передбачають збільшення строку вручення судової повістки до 5 днів [14], не зможуть забезпечити прав відповідача на організацію свого захисту. Підтримуючи в цілому виокремлення та узагаль-

нення у ст. 222 особливого порядку вручення судових рішень, зауважимо, що доцільно було б передбачити особливий порядок повідомлення відповідача про розпочате провадження завчасно для організації його захисту. Отже, вважаємо за необхідне залишити в Проекті положення ч. 1 ст. 127 ЦПК України, виклавши їх таким чином: після відкриття провадження у справі суд невідкладно надсилає особам, які беруть участь у справі, копії ухвали про відкриття провадження. Суд не може продовжувати розгляд справи, не отримавши повідомлення про вручення зазначених документів відповідачеві завчасно для організації його захисту.

Список використаних джерел:

1. Hill J. *International Commercial Disputes. Commercial Conflict of Laws in English Courts* / J. Hill, A. Chong. – Oxford ; Portland : Oregon, 2010. – 895 p.
2. Stone P. *EU Private International Law. Third edition.* – Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 2014. – 579 p.
3. Pocar F. *The New Lugano Convention on Jurisdiction and the Recognition and Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters // Year book of Private International Law*, ed. by A. Bonomi, P. Volken. – Vol. X. – 2008. – P. 13–14.
4. Kuipers J.-J. *The right to a fair trial and the free movement of civil judgments / J.-J. Kuipers // Croatian Year book of European Law and Policy.* – Vol. 6. – 2010. – P. 23–51.
5. Hazard G. *Civil litigation without frontiers: harmonization and unification of procedural law / G. Hazard // General Report for the Common Law Countries on XI World Congress on Procedural Law*, 1999. – P. 575–582.
6. ALI / UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf>.
7. *Convention of 27 September 1968 on Jurisdiction and the Enforcement of Judgments in Civil and Commercial Matters* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://curia.europa.eu/common/recdoc/convention/en/c-textes/brux-idx.htm>.
8. *Regulation (EU) No. 1215/2012 of the European Parliament and the Council on jurisdiction and their cognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters of 12 December 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32012R1215>.
9. *Regulation (EC) No. 805/2004 of the European Parliament and the Council of 21/4/2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims (EEO Regulation)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32004R0805>.
10. *Regulation (EC) № 1896/2006 of the European Parliament and the Council creating European order for payment procedure* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_civil_matters/116023_en.htm.
11. Storskrubb E. *Due notice of proceedings: present and future / E. Storskrubb // Unif. Law Rev.* – 2014. – № 19 (3). – P. 351–364.
12. *Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1452602755913155>.
13. *Judgment of the Court (First Chamber) 14 December 2006 ASML Netherlands BV v Semiconductor Industry Services GmbH (SEMIS)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?isOldUri=true&uri=CELEX:62005CJ0283>.
14. *Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України (щодо судової реформи)»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jrc.org.ua/upload/steps/1f7a9a447248438a4822aaffe5085fc1.pdf>.

